

Normkritisk pedagogik

Ett socialt experiment i ”frihetens” tecken

Olof Edsinger

Ledarutvecklare i NLM ung

olof.edsinger@icloud.com

Identitetsprojektet

Få saker sysselsätter den nutida västerlänningen så mycket som hennes identitet. Allra tydligast är trenden i den unga generationen, men det är knappast någon överdrift att säga att identitetsprojektet är ett kännetecken på vår tid som helhet. Vi funderar över vilka vi är, vart vi kommer ifrån, vart vi är på väg, vad vi har för värde och vad vi tillhör för sammanhang. Vi prövar oss fram, vi ändrar oss och vi tvekar – i många fall med resultatet att vi landar inte bara i en, utan i flera olika identiteter. Vi är på ett sätt när vi är med vår familj, på ett annat när vi är med våra vänner, på ett tredje när vi är med vår partner och på ett fjärde när vi befinner oss på nätet.

En av de viktigaste aspekterna av detta identitetssökande har med vårt kön och vår sexualitet att göra. Men denna dimension av den mänskliga existensen har varit föremål för heta debatter under de senaste decennierna. Den så kallade andra vågens feminism – som växte fram under 60- och 70-talet – lanserade tanken på det sociala könet (genus) som något till stora delar *konstruerat*, vilket i praktiken ledde till två huvudfåror i den internationella feministrörelsen: särartsfeminismen, som betonar skillnaden mellan könen, och likhetsfeminism, som betonar könet som en social konstruktion.

Den senare är i dag den klart dominerande inom svensk akademisk forskning, något som får konsekvenser på de flesta

nivåer i vårt samhälle. Som den statliga utredningen *Jämställdhet i förskolan* uttrycker det hela: ”Den nordiska synen är ... att kön är en social konstruktion och att maskulinitet är föränderlig.”¹

Queer i teori och praktik

Men detta är inte nog. Om andra vågens feminism banade vägen för synen på det sociala könet som konstruerat, kan man säga att det på senare tid har blivit allmängods att betrakta även det *biologiska* könet som flytande. Själva distinktionen mellan biologiskt och socialt kön uppfattas på så sätt som något i grunden konstruerat – och därmed icke önskvärt.

En viktig orsak till detta är de så kallade queerteorier som under senare tid har lanserats på bred front i Sverige. Queer växte fram i ett delvis motsägelsefullt samspel med såväl feminist- som gayrörelsen, och kan i grunden ses som en kritik av sådana begrepp som ”naturligt” och ”normalt”. Socialantropologen Fanny Ambjörnsson, vars böcker ingår i kurslitteraturen på alla genusvetenskapliga institutioner i Sverige, förklarar:

Queer, både som politisk rörelse och som teori, uppmärksammar en rad förhållanden i samhället som har att göra med genus, sexualitet och makt. Men i stället för att söka upprättelse och tolerans för de personer som oftast diskrimineras på grund av sin sexuella preferens eller identitet, riktar queer strålkastarljuset mot det påstått normala.

Snarare än att kämpa för att likställa homo- med heterosexualitet, uppmanar queer oss att tänka bortom uppdelningarna. Att helt enkelt vända upp och ner på antagandet att det finns ett normalt och ett onormalt sätt att vara en sexuell kvinna eller man. På så sätt ger oss queer redskap att ifrågasätta samhällets för givet tagna sanningar, vare sig det handlar om genus, sexualitet eller annan form av normalitet.²

Precis som Ambjörnsson skriver har queer blivit ett redskap som i dag används på ett stort antal områden i det svenska samhället. Det kan helt enkelt beskrivas som en av 2000-talets stora inneideologier och passar som hand i handske i ett kulturklimat som utifrån en postmodern världsbild präglas av skepsis till alla objektiva sanningsanspråk. Professor Chris Weedon skriver:

I teoretiska termer är queer teori på många sätt postmodern. Binära motsatser ersätts av ett mångfaldigande av olika skillnader, som queer teori och politik vägrar att rangordna. Genus upphör att uttrycka något grundläggande om kvinnor och män.³

Normkritik – en presentation

En av mänsklighetens mest universella erfarenheter är att det finns en negativ laddning i fenomen som lagar, regler och normer. Inte bara då dessa upplevs som omotiverade eller felaktiga, utan av det enkla skälet att de drar upp någon form av gräns för våra liv: rätt eller fel, accepterat eller oacceptabelt, normalt eller onormalt. Som människor tycks vi helt enkelt präglas av en lust att sätta oss över denna typ av gränser. Det förbjudna utövar en lockelse på oss som kan vara svår att motstå och det är inte för inte som ordspråket lyder: ”Gräset är inte

grönare på andra sidan staketet.”

Mot denna bakgrund är det inte heller konstigt att en av vår tids stora inneideologier går under beteckningen *normkritik*. Inom denna metod/pedagogik/ideologi kan man säga att en klassisk tveksamhet till lagar och normer möter en till stora delar postmodern analys av olika typer av maktförhållanden. Det man vill synliggöra är i första hand relationen mellan begrepp som ”normalt” och ”onormalt”.⁴ Lena Martinsson och Eva Reimers förtydligar:

Genom att en norm alltid pekar mot vad som anses ”normalt” bär den alltid på föreställningar om sin motsats, om det ”icke-normala”. Man kan tala om att något – eller några – hela tiden skiljs ut som annorlunda eller märkliga. Att granska normer blir därför ett sätt att förstå vad som möjliggör kränkningar och diskriminering av dem, den eller det som anses falla utanför normernas, och det normalas, gränser. Hade det exempelvis inte funnits en heterosexuell norm som upprepas och imiteras i allt från hur barn uppfostras, till romaner och arbetsorganisationer hade det inte heller funnits homofobi. Det är när heterosexualitet gång på gång skiljs ut som den privilegierade sexualiteten som skräcken för det andra – det som inte faller inom den heterosexuella normens ram – möjliggörs. Utan denna normbildning hade det varken varit möjligt eller meningsfullt att kategorisera människor utifrån vilket kön eller genus de känner begär till.⁵

Som synes finns det ett starkt släktskap mellan å ena sidan normkritiken och å andra sidan queerteorierna. Det är normbildningen *som sådan* som ses som problemet. Visserligen försäkras man från normkritikernas håll att det finns vissa normer som verkligen ska bevaras – till

exempel ”att vi inte ska spotta varandra i ansiktet eller gå in i andra människor på gatan”.⁶ Men man är också snabb med att påpeka att normer som går att förknippa antingen med makt eller med olika slags sociala eller ekonomiska företräden är av ondo. Eller med Martinssons och Reimers ord: ”När något skiljs ut som normalt och självklart på någon annans bekostnad är det en makthandling.”⁷

Denna ståndpunkt behöver kanske inte betraktas som så anmärkningsvärd i sig. Under hela mänsklighetens historia är det lätt att finna exempel på hur kategorier som kön, ras, kasttillhörighet och liknande har bidragit till en orättfärdig segregation och till ett bevakande av egna företräden. Frågan rör väl snarast själva analysen: Är det rimligt att, på det sätt som de normkritiska ideologerna gör, dra alla typer av indelningar mellan människor över en kam? Är det till exempel lika självklart att vi ”diskriminerar” när vi – för att ta ett exempel där den svenska befolkningen är omvitnat kluven⁸ – ställer oss tveksamma till insemination eller adoption i homosexuella förhållanden, som när vi ifrågasätter en negativ särbehandling på grund av hudfärg?

För författarna till de texter som jag här redogör för är svaret självklart ja. Och inte bara det: Författarna betonar återkommande att talet om ”normalt” och ”onormalt” är något otillbörligt. Ingen sexuell orientering får till exempel betraktas som ”standardmodell” med andra orienteringar som ”avvikelse”. För att inskräpa detta har man från hbtq-rörelsens sida börjat tala om majoritetsbefolkningen som ”Cis-personer”. Även majoriteten måste ju få en etikett, så att de inte börjar tro att de utgör något slags neutral enhet.

Ett exempel på hur detta kan uttryckas får vi från RFSL ungdom. Veronica Berg,

på den tiden ansvarig för utbildningen av RFSL Stockholms skolinformatörer, berättar om hur hon har bytt strategi när hon vid ett skolbesök får frågan: ”Hur länge har du vetat att du är någon form av hbtq-person och hur reagerade din omgivning när du berättade det?” Hon skriver:

I stället för att börja berätta om oss själva påbörjar vi en diskussion med eleverna om varför frågan ställs från första början. Vi kan till exempel diskutera vad vi egentligen menar med att ’komma ut’. Och varför brukar vi prata om att just hbtq-personer kommer ut medan man sällan hör talas om att någon kommer ut som cisperson eller heterosexuell.⁹

Helt i linje med detta tänkande ger man den första metodövningen i Forum för levande historier och RFSL ungdoms material *Bryt!* namnet ”Gissa heterot”. Övningen introduceras med orden: ”Den här metoden handlar om att få syn på sina egna och samhällets föreställningar och ’regler’ kring heterosexualitet. Vanligtvis är det personer som bryter mot de här reglerna – till exempel homosexuella – som blir utpekade och diskuterade. Nu ska vi istället vända på perspektiven. Syftet är att synliggöra och ifrågasätta heteronormen, den många vanligtvis tar för given.”¹⁰

Från tolerans till normkritisk pedagogik

En intressant följd av denna skepsis till det ”normala” är att ett viktigt honnörsord inom det postmoderna tänkandet har hamnat i blåsväder – nämligen tolerans. Toleransens betoning av att människor är olika – vissa i minoritet och andra i majoritet – har nämligen en tendens att ur normkritikens perspektiv förstärka önskade normer. Eva Reimers: ”Betoningen av individens rättigheter att avvika utan

att bli kränkt och diskriminerad ger ingen ytterligare förståelse för vad det är som skapar avvikelser, nämligen normer som upprättar gränser mellan vad som är att betrakta som normalt respektive onormalt, naturligt respektive onaturligt. I stället blir det en form av tolerans som närmast kan beskrivas som 'Jag accepterar dig fast du är konstig'. Orsaken till att vissa beteenden och människor förstås som avvikande och konstiga, och vad denna indelning i 'normala' och 'avvikande' bygger på för normer och värderingar lämnas i fred. Tolerans förändrar på så vis inte de normer som marginaliserar och utestänger människor."¹¹

Även undervisningsrådet vid Skolverket, Ann Frisell Ellburg, är inne på samma linje:

Verksamheter inriktade på att stävja diskriminering och kränkningar genom att öka barnens och elevernas tolerans riskerar att i stället befästa vissa kategoriers maktposition på bekostnad av andras. ...

Anledningen är att toleranspedagogiken riskerar att peka ut 'den andre' till exempel den homosexuelle (eller icke-vite, personen med funktionsnedsättning) som 'avvikaren', vilket därmed upprätthåller heterosexualiteten, (vitheten och icke-funktionshinder) som dominerande och privilegierande. På så sätt tas heterosexualiteten för givet och blir osynliggjord i skolan. Den heterosexuella normen återupprepas och görs 'naturlig' inom skolans väggar ...¹²

Den normkritiska pedagogiken håller i nuläget på att lanseras på bred front i Sverige, både förskolan och i skolan. Ann Frisell Ellburg själv är författare till Skolverksrapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* från 2009, och i förordet till den nyss citerade antologin konstaterar redaktörerna lyriskt: "Kanske är det ett

svenskt fenomen att det som representerar verkligt radikala och maktkritiska perspektiv, såsom queer och normkritisk pedagogik, omfattas av statliga institutioner i en svindlande fart."¹³

Och samma sak kan sägas om den svenska förskolan. Redaktörerna till antologin *En rosa pedagogik* skriver: "Förskolan har i sitt jämställdhetsarbete gått i frontlinjen framför såväl skolans som universitetens arbete med jämställdhet och genuspedagogik."¹⁴ I ett kapitel med rubriken "Genuspedagogik och förskolan som jämställdhetspolitisk arena" skriver Christian Eidevald och Hillevi Lenz Teguchi: "den främsta orsaken till att genuspedagogiken har slagit igenom så stort i Sverige är att det sedan början av 2000-talet fanns/finns en utbredd uppfattning om att kön/genus inte är fastlagt och en gång för alla givet, utan faktiskt kan förändras och skifta: *att kön/genus är en social konstruktion.*"¹⁵

Normkritik i skolan – och förskolan

Därmed är vi inne på skolans och förskolans värld. För hur är det egentligen tänkt att denna ideologi ska implementeras i den svenska skolan? Ja, ett sätt är förstås genom att anordna temadagar i bland annat RFSL ungdoms regi. Men det finns också helt andra hjälpmedel att ta till, bland annat med Skolverket, DO, Forum för levande historia och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor som avsändare.

Allra mest intressant tycker jag att DO:s dokument *Lika rättigheter i förskolan*, som därtill just har blivit uppdaterat, är. I den nya versionen har man förtydligat skrivningarna om betydelsen av ett normkritiskt förhållningssätt, och som särskilt framhävda exempel pekar man på tvåkönsnormen och heteronormen; båda dessa beskrivs som "begränsande

och uteslutande”. Utgångspunkten för detta och liknande dokument är dels den reviderade läroplanen från 2010, dels den svenska diskrimineringslagstiftningen från 2008. I utredningen *Jämställdhet i förskolan* konstateras att ”Förskola av den svenska modellen representerar såväl ett barnpedagogiskt som ett könspolitiskt projekt”.¹⁶ I läroplanen beskrivs detta könspolitiska projekt med formuleringen: ”Förskolan ska motverka traditionella könsmönster och könsroller”.¹⁷

För att inse vidden av vad som fastslås här är det viktigt att inte läsa sista meningen för snabbt. Det står alltså inte att förskolan ska undvika att *förstärka* traditionella könsmönster – något som många av dagens svenska föräldrar skulle skriva under på. Nej, det står att man aktivt ska *motverka* dessa – alltså hindra barnen från att göra (en del av) det som de upplever som mest naturligt. I detta visar sig också den normkritiska agendan. Det är inte jämlikhet i största allmänhet man är ute efter, utan en aktiv social ingenjörskonst.

Samma budskap förmedlas genom bland annat följande riktlinjer ur DO:s dokument *Lika rättigheter i förskolan*:

Om ni planerar aktiviteter i flick- och pojkgupper – tänk över syftet. Var medveten om att det kan bidra till att upprätthålla och befästa tvåkönsnormen och innebära en risk för att barn upplever arbetssättet som missgynnande och kränkande. Se till att det finns könsneutrala toaletter så att barnen inte måste välja mellan flick- och pojктоaletten.¹⁸

Förskolan kan främja barns lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning genom att se till att frågor som rör homo-, bi- och heterosexuellitet på ett likvärdigt sätt blir behandlade och integrerade i

verksamheten. Att synliggöra och bejaka olika familjekonstellationer är en förutsättning för varje barn att kunna känna stolthet över sin familj – och en förutsättning för att föräldrar ska kunna känna tillit till förskolan. En konkret insats är att se till att förskolan har barnböcker om regnbågsfamiljer.¹⁹

Personalen bör se över om verksamheten präglas av heteronormen, det vill säga att utgångspunkten är att människor är heterosexuella. En främjande insats är till exempel att inte spekulera i om Kajsa och Mustafa, tre år, fattat tycke för varandra och är ett blivande par.²⁰

Faktum är att man inte nöjer sig ens med detta. DO tar sig nämligen friheten att föreslå förskolorna att bjuda in också *föräldrarna* till olika slags fortbildningskvällar där de ska undervisas om vad som gäller i det normkritiska paradigmet. ”Det kan till exempel vara bra att arbeta avdelningsvis med teman som homo-, bi- och heterosexuellitet, främlingsfientlighet och jämställdhet.”²¹

Lite nu och då i de normkritiska dokumenten stöter man på beklaganden av att alla föräldrar inte tar emot dessa nya grepp med öppna armar. Den statliga Delegationen för jämställdhet i förskolan resonerar: ”Det kan handla om föräldrar som inte gillar och därför ifrågasätter att just deras pojkar får ägna sig åt lekar eller aktiviteter som anses vara vikta för flickor. Eller föräldrar som undrar varför deras flicka inte bara kan få vara ’flickig’ längre. Det kan också handla om föräldrar som tycker att förskolan ägnar sig åt indoktrinering eller som vill diskutera nyttan med att arbeta med jämställdhet eftersom de menar att skillnader mellan flickor och pojkar beror på biologiska olikheter.” Men så slår man näven i bordet: ”Här är det viktigt, menar delegatio-

nen, att man i sin roll som pedagog faktiskt förklarar att det här är något som ingår i det uppdrag förskolan är ålagd att följa. Att arbeta med jämställdhet är inte frivilligt, något som blir ännu tydligare om man hänvisar till läroplanen.”²²

Kort sagt: Om föräldrarna har överlämnat sina barn i det offentliga vården får de stå sitt kast. Förskola av den svenska modellen representerar ju – som vi tidigare har sett – ”såväl ett barnpedagogiskt som ett könspolitiskt projekt”!

Man kunde förstås tänka sig att det här är ungefär så långt som det kan gå. Men i Lärarnas Riksförbunds Studerandeförenings lathund *Det öppna klassrummet*, utgiven lagom till Stockholm Pride 2015, skruvas tonläget upp ytterligare. Som nummer ett under rubriken ”Fem tips för att arbeta normkritiskt” återfinns uppmaningen: ”Förutsätt inte kön och sexualitet – tala könsneutralt”. Det första stycket lyder: ”Alla elever är inte bekväma med att omnämnas som sitt tilldelade kön, så tänk på att använda deras förnamn istället för att slentrianmässigt kalla dem ’grabbar’ och ’tjejer’. Lika slentrianmässigt säger många lärare ’mamma och pappa’ när de ber elever fråga sina vårdnadshavare något eller när en blankett ska hem och skrivas under. Det är inte svårt att istället använda ord som ’vuxen’ eller för den delen det nyss nämnda ’vårdnadshavare’: ’Påminn era vuxna om att det är föräldramöte på tisdag!’ ’Den här blanketten behöver era vårdnadshavares underskrift!’²³

Än en gång är det tydligt att det som eftersträvas utifrån den normkritiska ideologin inte är tolerans – i stället är det likriktning. Minoritetens önskemål ska styra språket även för majoriteten (”cis-personerna”), med följderna att både eleverna och deras föräldrar behöver benämnas på ett könsneutralt sätt.

HBQTQ – vår tids stora frigörelseprojekt

Hur ska vi egentligen förstå denna dramatiska utveckling? En av de saker vi behöver ta in vidden av är att hbtq-rörelsen har kommit att bli ett av vår tids absolut främsta frigörelseprojekt. På kontinent efter kontinent, i land efter land, i stad efter stad arrangerar man sina pridfestivaler – ofta med stort genomslag både i lokala och i nationella media.

Uppslutningen är enorm. Inte överallt, naturligtvis – och ibland kan siffrorna vara svåra att verifiera. Men det behöver inte råda någon tvekan om att hbtq-rörelsen i stora delar av världen – och särskilt i västvärlden – har blivit en motsvarighet till 70-talets vänstervåg. Alltså: precis som socialismen för några decennier sedan fick en hel generation upp på barrikaderna, är det i dagens västerländska storstäder hbtq-rörelsen som lyckas få massorna i rörelse. Dels för att det är allt fler människor som själva kommer ut som hbtq, dels för att så många människor vill solidariser sig med denna ofta utsatta minoritet i samhället.

Samtidigt finns ju ironin där. För om det är någon grupp som inte går att beskriva som marginaliserad i västvärlden i dag är det ju hbtq-rörelsen! Det är inte för inte som RFSL 2007 utsågs till ”årets lobbyorganisation” i Sverige. Om inte annat torde det hittills sagda ha illustrerat rörelsens genomslag i det offentliga Sverige.

I allt högre grad har vi även kunnat se hur hbtq-personer har kommit att upphöjas till vad som närmast kan beskrivas som ikoner för vår egen tid. I en svensk kontext står Jonas Gardell och Mark Levengood ut som två av de främsta exemplen. Den österrikiska artisten och drag queenen Conchita Wurst, som vann 2014 års Eurovision Song Contest, är ett

annat. De är ikoner av det enkla skälet att de förkroppsligar den frihet vars motsats fungerar som bränslet i hela hbtq-rörelsen. När den svenskkyrkliga prästen Åke Roxberg valde att komma ut som transan Ann-Christine möttes hon/han därför av euforiska reaktioner från det offentliga Sverige. Uttryck som ”äntligen!” och ”jag blir så himla glad!” florerade friskt i media.

I praktiken innebär detta också att den fråga som i vår tid har börjat segla upp som den främsta inte i första hand är ”homofrågan”. Ur ett sekulärt svenskt perspektiv är nämligen denna fråga i praktiken avklarad. Samkönade par har fått precis samma rättigheter som heterosexuella par – inklusive möjlighet att gifta sig och adoptera barn. Näst på tur står därför frågan om transsexualitet och så kallat ”könsbyte”. I en tid där individen förväntas definiera sig själv, sin sexualitet och även sitt biologiska kön måste ju rätten att byta kön bli en symbol just för denna typ av frihet. Inte helt oväntat har också ansökningarna om denna typ av ingrepp skjutit i höjden. Astrid Lindgrens barnsjukhus i Stockholm rapporterar att man under 2015 fick in så många som 100 remisser angående könsdysfori, vilket var en ökning med 300 procent jämfört med för två år sedan.

En ung generation som mår dåligt

Samtidigt är det inte svårt att identifiera ett antal baksidor av detta projekt. Den första kan kanske vara något så allmänt som den svenska folkhälsan. Det är ett väl etablerat faktum att särskilt ungdomars psykiska ohälsa har ökat dramatiskt på senare tid. Folkhälsomyndighetens årsrapport från 2014 konstaterar:

Ett flertal frågeundersökningar har visat att besvär av ångslan, oro, ångest och sömnbesvär ökade

under 1990-talet och början av 2000-talet. De största ökningarna finns bland de unga, i synnerhet bland unga kvinnor. Även statistik över sjukhusinläggningar och dödlighet talar för försämringar av de ungas psykiska hälsa.... Bland kvinnorna var det 22 procent som rapporterade besvär av ångslan, oro eller ångest och 33 procent som uppgav sömnbesvär år 2012.²⁴

Diskussionen om vad denna trend beror på har varit intensiv, och det är knappast möjligt att vaska fram bara en eller två orsaker. Men frågan måste ändå ställas om inte vår tids omfattande normupplösning – och inte minst då i frågor som har med könsidentitet och sexualitet att göra – borde vara en faktor att ta med i ekvationen. Enligt många sociologer står förklaringen till vår tids narcissistiska personlighetsdrag att finna i de strukturella förändringar som skedde i det västerländska samhället under 1900-talets början – och som i mångt och mycket har eskalerat sedan dess.²⁵ Hur mycket svårare borde det inte vara att i dag forma en stabil identitet, givet de förändringar som har skett sedan ”den narcissistiska kulturen” myntades som begrepp?²⁶

I en ledarkrönika i *Svenska Dagbladet* kommenterar statsvetaren Katarina Barrling detta fenomen genom att knyta an till 1800-talssociologen Emile Durkheims teori om anomi:

Förenklat innebär den att anomi springer ur ett socialt tillstånd där samhällets normer (sociala, moraliska, religiösa) inte längre ses som absoluta, och där ingen yttre auktoritet äger tolkningsföreträde. Det kan röra sig om normlöshet, men även om olika normsystem som krockar. Den frihet den oberoende människan åtnjuter i ett sådant samhälle, förmörkas av att hon får svårare att finna vägledning genom

livet. På samhällsnivå kan anomi förleda en värld där våld, kriminalitet och självmord breder ut sig.²⁷

Med en direkt hänvisning till den ökande psykiska ohälsan bland unga skriver hon vidare:

Ett individualistiskt samhälle som vårt, inriktat på förverkligande av sig själv snarare än sin familj, klass eller nation, frigör individen från den normativa kraft som i mer kollektivistiska samhällen ligger i nämnda kollektiv. Frånvaron av tydliga, oomstridda normsystem ökar risken för att människan blir vilsen, förvirrad och ensam. Hon förlorar den "ledstång" genom livet som fasta normsystem innebär. Och misslyckas hon i livet faller skuggan över det egna ansvaret tung.

Att så många unga sent eller inte alls anträder ett liv i arbete gör det än svårare. Arbetet innebär ofta inte bara gemenskap utan även krav och normer; för en ensam och vilsen individ en paradoxal befrielse. ... Frågan hur individens frihet bör vägas mot den trygghet gruppen ger är en fråga om värderingar. I avvägningen kan man förstås komma fram till att de fasta gruppnormernas pris är för högt. Men det kan vara värt att påminna sig att även individens oberoende har ett pris. Åtminstone om vi söker vägar för att förstå varför så många unga människor far så förtvivlat illa.

Könsidentitet, könsstabilitet och könskonstans – eller inte

För att smalna av resonemanget ytterligare skulle man kunna uttrycka sig på följande sätt: *Normkritikernas iver att inte göra någon sexuell identitet till norm har en mycket konkret baksida – nämligen att den brottnings som tidigare bara gällde några få nu måste tvingas på befolkningen*

som helhet. Enligt flera stora undersökningar är det mellan 2 och 3 procent av den västerländska befolkningen som identifierar sig som homosexuella.²⁸ Därutöver finns en större grupp som någon gång har fantiserat om – och ibland även har haft – sex med en person av samma kön.²⁹ Om vi ska bejaka normkritikernas hållning och betrakta varje barn som ett "oskrivet ark" i fråga om sexuell identitet, måste vi dock i praktiken lägga på även de övriga 95 procenten en identitetsbrottnings som de annars inte hade behövt gå in i.

Detta blir så mycket mer orimligt när vi betänker vid vilken ålder denna strategi ska implementeras. När man till exempel ska börja "motverka traditionella könsroller och könsroller" hos 3-åringar, eller när man på uppmaning av en statlig myndighet ska inrätta könsneutrala toaletter med målet att ingen svensk 5-åring ska behöva "välja mellan flick- och pojktoaletten".

Till saken hör att de stereotypa könsmarkörer som är så vanliga i dessa åldrar – inte minst i lekens värld – enligt de etablerade psykologiska skolorna är att betrakta som en både naturlig och övergående fas i barnens utveckling. Sociologen Monica Danielsson och psykologen och psykoterapeuten Birgitta Jansson, som i sin tur hänvisar till både klassisk och nutida psykoanalytisk teori, skriver: "[S]må barn, ungefär från 2 års ålder, ibland tidigare, har behov av att överdriva det där med kön. Att betrakta en rosa klänning på en treårig flicka som något som inte är bra för henne ur jämställdhetssynpunkt saknar alltså mening. ... Man vet också att barn redan i 2–3-årsåldern helst leker med kamrater av sitt eget kön. Tendensen att framför allt söka sig till kamrater av det egna könet fortsätter fram till puberteten. Detta förekommer i

alla kulturer och är extra tydligt i aktiviteter utan vuxna ledare.”³⁰

Danielsson och Jansson skriver vidare: ”Redan från 1 års ålder kan man till exempel se att de flesta barn väljer könskaraktäristiska leksaker. Antagligen har de behov av att så långt som möjligt undvika förvirring när det gäller kön och sorterar därför information om feminint och maskulint efter ganska stränga principer. I den här åldern letar barnen helt enkelt efter företeelser som skiljer könen åt. Det handlar om sådant som att pappa har mustasch men det har inte mamma.”³¹

Det är denna självklara – om än naiva – uppdelning av tillvaron som man genom den normkritiska pedagogiken försöker ta ifrån barnen genom att sudda ut alla former av könsskillnader. Men vad händer när man från vuxenvärldens sida misstänkliggör, eller direkt motarbetar, kategorier som i tusentals år har varit avgörande i den unga generationens resa mot en tydligare vuxenidentitet? Danielsson och Jansson igen:

Redan före 2 års ålder kan de flesta barn skilja på flickor och pojkar och de visar sig alltmer angelägna att tillhöra en av grupperna. Det beror på att de har behov av att skaffa sig en identitet och att veta vilket kön man har är grundläggande. Barnen behöver hjälp av föräldrarna för att orientera sig. De söker bland olika företeelser som de tror är flickigt eller pojktigt. Barnen vill ha riktiga killkalsonger med gylf eller strumpor med fjärilar för att förtydliga. Eftersom de inte vet något om könsrättvisor har de inget emot att använda sig av överdrivna plagg eller andra sådana attribut.

2-åringar är sysselsatta med att tillägna sig en *könsidentitet*. Från 3–4 års ålder utvecklar barn *könsstabilitet*, vilket innebär att de förstår att

människor behåller samma kön hela livet. Ett tredje stadium infaller i 6-årsåldern då barnen utvecklar *könskonstans*. Från och med nu vet de att deras kön har med deras jag och biologiska faktorer att göra och inte med kläder eller andra yttre attribut.

Könsroller är något annat, inte en lika viktig grundsten i personlighetsutvecklingen. När barnen blir äldre blir de mer medvetna om olika könsrollsförväntningar och vilka krav samhället/kulturen ser ut att ställa på flickor och pojkar. Samtidigt blir de också mer öppna för att bryta mot normen; vad som anses passande för pojkar respektive flickor. I 6-årsåldern kan barnen vara mer könsöverskridande och vågar, kanske i enlighet med sitt sanna jag, leka pojklekar som flicka eller mer traditionella flicklekar som pojke.³²

Det är dessa naturliga processer som de normkritiska pedagogerna försöker gå in och förändra. I antologin *En rosa pedagogik* är man närmast övertyddig med hur ”fienden” till de egna teorierna kan definieras:

Det finns de som menar att det är en central del i vad det är att vara människa – i det mänskliga – att betrakta sig som en sammanhållen enhet, som hittar sin inre kärna efter moget vuxenblivande eller efter ett aktivt sökande genom livet efter vilka vi *egentligen* är. ... Problemet är alltså inte bara att det bara finns två officiella könskategorier, utan också att vår förståelse av den egna identiteten bygger på ett förenklat och förgivettaget synsätt om ett stabilt och sammanhållet Jag. När de här båda tankefigurerna sätts samman så blir resultatet att den upplevda könskategorin sammansmälts med identiteten och upplevelsen av ett stabilt Jag.³³

Alltså: inte bara uppdelningen i män och kvinnor, manligt och kvinnligt, ingår i den normkritiska pedagogikens fiendebild – utan hela idealet om ett ”stabilt och sammanhållet Jag”. Och då är det ju inte konstigt att man måste förkasta de traditionella psykologiska teorierna om kön och identitet – man har ju inte ens för avsikt att hjälpa barnen till den integrerade personlighet som dessa var tänkta att förstärka!

Sexualiseringen av våra relationer

En central del av den normkritiska pedagogikens världsbild är också den i dag så utbredda sexualiseringen. I det här sammanhanget kan vi särskilt uppmärksamma sexualiseringen av samkönade vänskapsrelationer. Fram till för något decennium sedan var det ganska få svenskar som ens reflekterade över om det fanns en sexuell laddning i dessa eller inte. Men i queerteoriernas tidevarv är det omöjligt att tänka bort möjligheten till sexuell kontakt mellan vänner av samma kön. Särskilt i en tid där 10 procent av alla ungdomar och unga vuxna säger att deras senaste sexpartner var en så kallad knullkompis, alltså en person som de visserligen kände sedan tidigare men som de inte hade några planer på att inleda ett romantiskt (men alltså ett sexuellt) förhållande med.³⁴

Om två ogifta män eller kvinnor delar lägenhet eller åker på semester tillsammans är det i dag ofrånkomligt att det hos omgivningen väcker frågan: har de sex med varandra? Därmed kan man också säga att den neutrala zonen i våra relationer i stort har blivit beskuren. Tillvaron sexualiseras helt enkelt på ett sätt som gör att man måste dra upp nya gränser – till exempel genom att kommunicera till sin omgivning såväl som till varandra att ”det här är faktiskt *inte* en sexuell rela-

tion”. För bara något decennium sedan var detta helt överflödigt – samtidigt som det förstås alltid har funnits homosexuella där frågan har just den laddning som vi här har varit inne på.

Och på liknande sätt med barnen. När förskolan lanserar begrepp som ”könsneutral toalett” för 4-5-åringar säger man ju också att ett barns sexuella identitet är så pass färdig att den borde behandlas som om de i själva verket var vuxna.³⁵ Och då blir det ju ofrånkomligt att även bästisrelationer tillmäts en sexuell (eller i alla fall sensuell) laddning på ett sätt som förr inte behövde vara fallet. Om exempelvis två tjejer har för vana att gå på (tjej)toan tillsammans – ska personalen då också lansera tanken att de kan vara ett blivande lesbiskt par?

En respons utifrån skapelsen

Mycket mer finns förstås att säga om allt detta, och för den som vill läsa vidare hänvisar jag till min bok *När minoriteten tar majoriteten som gisslan*.³⁶ Men låt oss nu i stället stanna upp inför en lite mer uttalat kristen/bibelteologisk respons på den normkritiska pedagogiken.

Det första som då kan vara värt att påpeka är att både biologi och psykologi har en direkt koppling till den Gud som enligt Bibeln har skapat oss alla. Detta får en i sammanhanget mycket viktig konsekvens – nämligen att den sätter in hela vår tillvaro i ett sammanhang av mening och ändamålsenlighet. Som kristna tror vi helt enkelt att det bakom allt det synliga döljer sig en osynlig designer, och att denna designer var väl medveten om vad han gjorde när han från början valde att skapa oss.

I fråga om människan och synen på manligt och kvinnligt innebär detta att det finns ett mål och en mening också med våra könsskillnader. I Bibelns första

kapitel kan vi läsa: ”Gud skapade människan till sin avbild, till Guds avbild skapade han henne. Som man och kvinna skapade han dem” (1 Mos 1:27). Som synes ges människan här en särställning i skapelsen (djuren är inte skapade till Guds avbilder); vidare klargörs det att en av de mest grundläggande aspekterna av vår design som människor är att vi är indelade i två kön. Intressant i sammanhanget är också att de hebreiska ord som översätts med ”man” och ”kvinna” är ganska ovanliga i Bibeln i övrigt, och att de ordagrant kan översättas som ”mankön” och ”honkön”. Det är alltså *skillnaden och komplementariteten* mellan mannen och kvinnan som står i fokus i skapelseberättelsen.

I versen därpå uttrycks vilka konsekvenser dessa iakttagelser får, i det att Gud ger oss människor i uppdrag dels att råda över hans skapelse (jfr v 26), dels att uppfylla den med vår avkomma. ”Gud välsignade dem och sade till dem: ”Var fruktsamma och föröka er, uppfyll jorden och lägg den under er. Härskas över havets fiskar och himlens fåglar och över alla djur som myllrar på jorden” (1 Mos 1:28).

I nästa kapitel kommer sedan en delvis annorlunda beskrivning av hur världen i allmänhet och människan i synnerhet skapas. Även här betonas såväl likheterna som skillnaderna mellan könen. Kvinnan, står det, skapas ur mannens sida eller ”revben” – hon är alltså hans jämlike, som vare sig står över eller under honom i rang. Redan genom ordvalet konstateras också att mannen och kvinnan är olika, men samtidigt närbesläktade. De ord som används om mannen och kvinnan är nämligen *ish* respektive *isha*.

Samma budskap stryks under när vi kommer till Nya testamentets texter om äktenskapet. Flera gånger kan vi där läsa

hur apostlarna riktar sig till männen och kvinnorna som olika kategorier – som grupper i sin egen rätt. Båda parterna i äktenskapet får följaktligen likartade – men ändå inte identiska – uppmaningar att älska, hedra och underordna sig varandra (se Ef 5:21–33; Kol 3:17–19 m fl).

Det ska ärligt sägas att alla kristna inte är överens om hur dessa bibeltexter ska tolkas och tillämpas. Men att Nya testamentets författare inte suddar ut skillnaderna mellan mannen och kvinnan så som de uttrycks i skapelseberättelsen torde ändå vara uppenbart. Det enda undantaget från denna regel är det som har med frälsningen att göra. ”Alla är ni Guds barn genom tron på Kristus Jesus”, skriver Paulus. Och: ”Här är inte jude eller grek, slav eller fri, man och kvinna. Alla är ni ett i Kristus Jesus” (Gal 2:26, 28; SFB). Alltså: Inget av könen har något företräde i sin relation till Gud.

Inte oordningens Gud

Ett annat centralt tema i både Gamla och Nya testamentet uttrycks av Paulus när han skriver: ”Gud är inte oordningens Gud utan fridens” (1 Kor 14:33a).

I Första Moseboken uttrycks detta på ett antal olika sätt. Den gemensamma nämnaren för dem alla är att det är Gud själv som skiljer saker och ting åt för att på så sätt skapa kontraster och ge mening åt tillvaron i stort. I skapelseberättelsen kan vi läsa om hur Gud ”skilde ljuset från mörkret”, att han ”skilde vattnet under [himla]valvet från vattnet ovanför valvet” och att han därefter samlade vattnet under himlen ”till en enda plats, så att land blir synligt”; ”Gud kallade det torra landet jord, och vattenmassorna kallade han hav” (1 Mos 1:4, 7, 8).

Några verser senare säger Herren: ”På himlavalvet skall ljus bli till, och de skall

skilja dagen från natten och utmärka högtider, dagar och år.” Längre fram beskrivs himlaljusens funktion som att ”skilja ljus från mörker” (1 Mos 1:14, 18). Slutligen skapar Gud alla växter och djur efter deras arter, och han skapar människan som skapelsens krona. Till sist anger Gud en ordning för människosläk- tets arbete och vila, genom att han ”väl- signade den sjunde dagen och gjorde den till en helig dag” (1 Mos 2:3).

Senare i Första Moseboken kan vi läsa berättelsen om Noa och syndaflo- den. I denna betonas att Noa ska föra med sig djur av både han- och honkön i arken (se 1 Mos 7:1–3), och efter att floden har passerat proklamerar Gud att skapelsens grundläggande ordningar ska bestå också i framtiden: ”Så länge jorden består skall sådd och skörd, köld och värme, sommar och vinter, dag och natt aldrig upphöra att skifta” (1 Mos 8:22).

Som kristen kan man förhålla sig på lite olika sätt till dessa texter. Bibelns för- sta elva kapitel brukar beskrivas som ”urhistorien”, och flera av berättelserna har mytologiska drag. Men oavsett detta behöver det knappast råda något tvivel om att tanken på att Gud skapar och organiserar den här världen är central i både Gamla och Nya testamentet. Skapelsens skönhet kommer bara till sin rätt när de skapelsegivna normerna befästs – precis som en färgpalett bara ger sin färgskala rättvisa så länge färgerna hålls åtskilda.

Treenigheten, identiteten och den som sliter isär

En av de viktigaste kristna trosbekännel- serna – den athanasianska – uttrycker läran om Guds treenighet på följande sätt:

Vi dyrka en enda Gud i tre personer och tre personer i en enda gudom, i

det att vi varken sammanblanda personerna eller söndra det gudom- liga väsendet. En är nämligen Fa- derns person, en annan Sonens och åter en annan den Helige Andes. Men Faderns och Sonens och den Helige Andes gudom är en enda, lika i ära och lika i evigt majestät.

Med dessa förtätade meningar försökte 500-talets kyrka formulera ett av trons allra största mysterier: Hur Gud på samma gång kan vara tre och en, nämligen i form av ”tre personer i en enda gudom”. Historiskt sett har denna lära haft konsekvenser även för den kristna människosynen. Religionsvetaren Lars Johansson skriver:

Kristendomen menar att männi- skan formas och bestäms av sin relation till ”den Andre”. Det finns inget ”Jag” utan ett ”Du”. Att vara person är att leva i relation.

Den västerländska föreställningen om personlig identitet har i själva verket sin källa i den gamla treenig- hetsteologin. Gud är en gemenskap mellan Fader, Son och Ande, en gemenskap av personer som bara kan förstås som personer just ige- nom sin relation till varandra. Att vara Guds avbild är inte att leva ett frikopplat liv utan att leva i beroen- de av andra människor och Gud. Att vara församling är att i all ofull- komlighet avspegla gemenskapen i Gud, en gemenskap där vi också formas och fostras.³⁷

Som synes kan denna beskrivning av identiteten skapa både beröringspunkter och konfliktlinjer i relation till queerteori- erna. Till exempel finns en koppling i det att Bibeln i likhet med vår tids hbtq-rörel- se pekar på att ingen människa existerar i ett vakuum. Vi blir alla till i relation till andra människor, och vår identitet är inte något fixt och färdigt.

En annan beröringspunkt mellan

queerteorierna och en kristen människosyn är att båda i alla fall borde leda till slutsatsen att vi alla är att beteckna som trasiga. Ingen av oss är helt och hållet hel – vare sig i fråga om vår identitet eller vår sexualitet. Med aposteln Paulus ord: ”Vi vet att hela skapelsen ännu ropar som i födslovändor. Och till och med vi, som har fått Anden som en första gåva, också vi ropar i vår väntan på att Gud skall göra oss till söner och befria vår kropp” (Rom 8:22–23). När queerteoretikerna ifrågasätter heteronormen kan man med andra ord säga att de har en poäng i det att ingen del av mänskligheten – inte heller den som kallar sig heterosexuell – går att beskriva som opåverkad av syndens makt. Därmed kan den inte heller göras till ofelbar norm för mänsklig sexualitet i stort.³⁸

Men trots dessa iakttagelser menar jag att dagens queer-rörelse begår åtminstone tre grundläggande misstag i sitt sätt att tala om oss människor och vår sexualitet.

För det första: Man tonar i orimligt hög grad ned biologins betydelse. Genom att ansluta sig till tanken att vi själva skapar vår identitet försöker man i praktiken göra sig till herre över skapelsen. På så sätt gör man sig också skyldig till det som aposteln talar om i Romarbrevets första kapitel: ”De bytte ut Guds sanning mot lögnen; de dyrkade och tjänade det skapade i stället för skaparen” (Rom 1:25). Det är orimligt att bortse från den i skapelsen så centrala spänningen mellan manligt och kvinnligt.

För det andra: Hbtq-rörelsen devalverar tanken på en distinkt mänsklig identitet – särskilt i relation till vårt biologiska kön. Jag har tidigare citerat redaktörerna till antologin *En rosa pedagogik* när de skriver: ”Problemet är alltså inte bara att det bara finns två officiella könskategorier, utan också att vår förståelse av den

egna identiteten bygger på ett förenklat och förgivettaget synsätt om ett stabilt och sammanhållet Jag.” De bibliska texterna, å sin sida, presenterar en dramatisk annorlunda syn på människan: Ett stabilt och sammanhållet Jag är möjligt helt enkelt för att vi är Guds avbilder! Trots att ingen av oss är fullkomlig eller hel i vår personlighet finns det för oss alla en av Gud given personlighetskärna att sträcka oss mot. För en överväldigande majoritet av befolkningen har denna en direkt koppling även till vårt biologiska kön.

För det tredje: Man låter sexualiteten få en alltför stark ställning i relation till identiteten i stort. Som människor är vi trots allt mycket *mer* än vår sexualitet, och även en person som inte är sexuellt aktiv kan leva ett gott och fullvärdigt liv. Det finns gott om parametrar som är betydligt mer grundläggande i vårt identitetsbygge; inom psykologin brukar man bland annat lyfta fram det samspel som alltid uppstår mellan en individ och hans/hennes omgivning. Vårt att påpeka kan också vara att begrepp som ”heterosexuell” och ”homosexuell” (och ännu mer bi, trans och queer) är relativt sentida påfund i mänsklighetens historia.

Därmed kan det även vara dags att presentera den tredje och sista personligheten i det bibliska dramat, nämligen den Onde. Det finns många namn i Bibeln för denna gestalt, och de har alla någonting att säga om hur ondskan breder ut sig i den här världen. Allra vanligast i vardagligt tal är benämningen ”djävulen”, som i sin tur kommer av det grekiska *diabolos* och som kan översättas med ord som ”förtalare” eller ”den som kastar isär”. Utifrån detta kan man också säga att det finns något genuint ”djävulskt” över det sätt som normer och identitet har kommit att luckras upp under de senaste decenni-

erna. Med författaren och retreatledaren Magnus Malms ord:

Djävulens väsen och strategi är att söndra och härska, att slita sönder livsväven genom att spela ut människan och Gud mot varandra. ... Hans motsats är Jesus Kristus som ”har uppenbarats för att utplåna djävulens verk”. I honom möts, försonas och förenas Gud och människa, gudomligt och mänskligt. Från denna grundläggande för- ening utgår allt helande och all för- soning: inom oss själva, våra rela- tioner till varandra, fattiga och rika, etniska och nationella grup- per, ekosystemet och till sist dödens nederlag genom uppståndelsen. Historien tycks obevekligt röra sig mot ett allt tydligare val mellan dessa båda: Kristus och hans mot- sats, Antikrist.³⁹

Gnosticisms återkomst

I flera av sina böcker talar Magnus Malm om vår tids normkritik och gränsöver- skridande som en form av gnosticism.⁴⁰ I boken *Fotspår i glastrappan* skriver han:

”En gräns är en påminnelse om männi- skans begränsning, ytterst hennes dödlig- het, och det är det sista den moderna människan vill bli påmind om. Gränsen talar om för henne att hon står inför något hon inte kan styra eller påverka, att hon är beroende av något större än sig själv – och det vill hon inte.”⁴¹ Men, som han själv invänder: ”Att vara människa är att ha gränser, den skapades begräns- ning inför skaparen. Bryter vi gränserna blir vi inte mer mänskliga, vi blir omänsk- liga.”⁴²

Som ett av flera exempel på detta tar Magnus Malm upp gränsen mellan man- ligt och kvinnligt, och med hänvisning till Jesu ord i Johannesevangeliet säger han: ”Det är inte gränsöverskridandet som gör oss fria, det är sanningen.”⁴³ Hans eget recept på hur vi ska ta oss ur gnosticis- mens ideologiska återvändsgränd blir därför att: (1.) upptäcka mina gränser, (2.) försonas med mina gränser och (3.) försvara mina gränser.⁴⁴ Denna hållning är också min.

Noter

1. *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete* (SOU 2006:75), s 52, 54-55.
2. Fanny Ambjörnsson, *Vad är queer?* (Stockholm: Natur och Kultur 2006), s 9.
3. Chris Weedon, *Feminism, Theory and the Politics of Difference* (Oxford: Blackwell, 1999), s 73. (Egen över- sättning.)
4. Eller med Wikipedias ord: ”Normkritik är ett begrepp som används av personer som anser att det finns ett antal normer i samhället som gör att individer som följer dessa normer får mer makt i samhället än andra och hur dessa normer, när så är önskvärt, kan eller bör förändras. Ett normkritiskt perspektiv innebär att man fokuserar på att förändra normerna snarare än att få människor att passa in i gällande normer.” <https://sv.wikipedia.org/wiki/Normkritik> (hämtad 2016-05-17)
5. Lena Martinsson och Eva Reimers (red), *Skola i normer* (Lund: Gleerups 2008), s 8–9.
6. *Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet* (Forum för levande historia och RFSL ungdom, andra upplagan 2008), s 5.
7. Martinsson och Reimers, *Skola i normer*, s 19, 21.
8. När lagen om homosexuellas rätt att adoptera klubbades 2002 var det inte ens en femtedel av befolkningen som var positiv till detta. Alla remissinstanser som utgick från ett barnperspektiv gjorde därtill tummen ner – däribland BRIS, Socialstyrelsen, Adoptionscentrum, Rädda barnen, Barnombudsmannen och Sveriges Psykolog- förbund. Så sent som 2010 var ungefär hälften av alla svenskar negativa till homooptioner.
9. Veronica Berg, ”Precis som alla andra” i Janne Bromseth och Frida Darj, *Normkritisk pedagogik*, s 217–218.
10. *Bryt!*, s 13.
11. Eva Reimers, ”Asexuell heteronormativitet?” i Lena Martinsson och Eva Reimers, *Skola i normer*, s 108.
12. Ann Frisell Ellburg, ”Efterord” i Janne Bromseth och Frida Darj, *Normkritisk pedagogik*, s 285.

13. Janne Bromseth och Frida Darj, *Normkritisk pedagogik*, s 14. Detta betyder dock inte att det helt saknas internationella förebilder. I flera sammanhang nämns till exempel Kevin K Kumashiros och Bic Ngos bok *Six Lenses for Anti-Oppressive Education* (New York: Peter Lang Publishing 2007) som inspirationskälla.
14. Hillevi Lenz Teguchi, Linnéa Bodén och Kajsa Ohrlander, "En inledning ... om vägrörelserna i den här boken och i ett jämställdhetsarbete" i *En rosa pedagogik* (Stockholm: Liber 2011), s 7.
15. *En rosa pedagogik*, s 26.
16. *Jämställdhet i förskolan*, s 19.
17. I förarbetet till denna formulering var man ännu mer explicit. I *Jämställdhet i förskolan* kan man läsa: "Förskolans uppdrag att motverka traditionella könsroller och könsmönster handlar till stor del om att rasera [sic!] gamla föreställningar om vad som är normalt beteende för pojkar respektive flickor."
18. *Lika rättigheter i förskolan – ett stöd i förskolans likabehandlingsarbete* (Diskrimineringsombudsmannen 2015), s 30.
19. Ibid, s 32.
20. Ibid, s 33.
21. Ibid, s 45.
22. *Jämställdhet i förskolan*, s 122.
23. *Det öppna klassrummet: Lathund för ett normkritiskt arbetssätt* (Lärarnas Riksförbunds Studerandeförening 2015), s 6.
24. *Folkhälsan i Sverige: Årsrapport 2014* (Folkhälsomyndigheten, 2014), s 65–66.
25. Se exempelvis Christoffer Lasch, *Den narcissistiska kulturen* (Stockholm: Norstedts, 1982).
26. Några exempel på sådana förändringar kan, förutom själva normupplösningen, vara det ökade antalet skilsmässor, den utökade tiden (i kombination med större barngrupper och lägre lärartäthet) på förskolan, förflyttningen av stora delar av umgänget från personliga möten till sociala medier, det allmänna informationsöverskottet med mera.
27. Katarina Barrling, "Är kravet på normlöshet vår starkaste norm?" i *Svenska Dagbladet* 150928. <http://www.svd.se/ar-kravet-pa-normloshet-var-starkaste-norm/om/ledare-kolumnister>.
28. Se exempelvis de amerikanska undersökningarna *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States* Edward O. Laumann m.fl. (Chicago: University of Chicago Press, 1994) och Mark Regnerus, *Forbidden Fruit: Sex and Religion in the Lives of American Teenagers* (Oxford: Oxford University Press, 2007). Se även Judith och Jack Balswick, "Vad är homosexualitet? Några förklaringsmodeller" i *Den hemlösa sexualiteten* (Stockholm: Libris, 2001), s 184–185.
29. Se exempelvis Jenell Williams Paris, *The End of Sexual Identity: Why Sex Is Too Important to Define Who We Are* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2011), s 37–76. Se även <http://www.rfsl.se/?p=414>.
30. Monica Danielsson och Birgitta Jansson, *Får flickor finnas?* (Nässjö: Antigone Förlag, 2010), s 12–13.
31. Ibid, s 12–13.
32. Ibid, s 29–30.
33. Hillevi Lenz Teguchi, Linnéa Bodén och Kajsa Ohrlander, "Vad är det som är problemet? Två dikotoma kön och en stabil identitet" i *En rosa pedagogik*, s 34.
34. Siffran är hämtad från Ronny Heikki Tikkanen, Jonna Abelsson och Margareta Forsberg, *UngKAB09: Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga* (Göteborgs Universitet, 2011), s 13.
35. I detta sammanhang känns det naturligt att hänvisa till Carl Hamiltons omtalade bok *Det infantila sambället: Barndomens slut* (Stockholm: Prisma, 2004). Baksidestexten sammanfattar innehållet så här: "Barnen får inte längre vara barn utan hetsas att bli vuxna. Föräldraskapet har tagits över av kompisgäng och en infantil massmediakultur medan de vuxna är upptagna av att leta efter evig ungdom. Resultatet är ett samhälle i sönderfall."
36. (Stockholm: Svenska evangeliska alliansen, 2015)
37. Lars Johansson, "Den hemlösa människan" i *Den hemlösa sexualiteten* (Stockholm: Libris 2001), s 176.
38. För en fortsatt utläggning av detta, se Jenell Williams Paris, *The End of Sexual Identity*.
39. Magnus Malm, *Som om Gud inte finns: En bok om sekularisering* (Skellefteå: Artos 2015), s 31.
40. Gnosticism används här som en samlingsterm för sådana andliga och filosofiska strömningar som skapar en stark uppdelning mellan å ena sidan kroppen/det materiella och å andra sidan själen/det andliga. Som gnostiker tenderar man att se skapelsen och dess villkor som onda, och sann frihet blir detsamma som att slå sig fri från denna skapelses begränsningar – till exempel genom att förneka betydelsen av kroppen och sexualiteten. Ordet gnosticism kommer av det grekiska ordet för kunskap, gnosis, och syftar på den form av "upplysning" som enligt gnostikerna är förunnad enbart några få – de som inser hur världen "egentligen" är beskaffad.
41. Magnus Malm, *Fotsår i glastrappan: Den svindlande klättringen i Babels torn och vägen tillbaka till jorden* (Skellefteå: Artos 1999), s 16.
42. Ibid, s 37.
43. Ibid, s 100.
44. Se ibid, s 93–95.